

Originalni naučni rad
UDK 316.75:321.74(497.1)

Ivan Kovačević*
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

PROLEGOMENA ZA ISPITIVANJE MITSKOG SISTEMA SOCIJALIZMA

Apstrakt: U ovom radu ćemo se baviti mitskim sistemima jugoslovenskog socijalizma. Mitovi socijalističke Jugoslavije će biti locirani u tri vremenska perioda. Prvo to su mitovi nastali za vreme Drugog svetskog rata: mit o Josipu Brozu Titu, mit o herojskoj narodnooslobodilačkoj borbi i mit o bratstvu-jedinstvo. Ti mitovi su opstajali tokom svog vremena komunističkog režima u Jugoslaviji. U periodu neposredno posle Drugog svetskog rata snažan uticaj Sovjetskog saveza je doveo do importa ili etabliranja mitskog sistema koji je sadržao mit o proletarijatu, mit o Staljinu i mit o nepobedivoj Crvenoj armiji. Raskidom veza sa SSSR-om 1948 taj sistem je razgrađen ili transformisan u jedan novi mitski sistem socijalističke Jugoslavije koji se sastojao iz mita o samoupravljanju, mita o opštenarodnoj odbrani i mita o nesvrstavanju.

Ključne reči: socijalizam, mitovi, Jugoslavija, samoupravljanje, opštenarodna odbrana, nesvrstanost

Socijalizam kao društvo permanentne krize

Ako se mit javlja kao sredstvo kojim se „razrešava” neka, stvarna ili logička, kontradikcija onda je socijalizam, u svim oblicima, bio snažni generator mitskih sistema. Socijalizam nije bio društvo u kome se periodično ili čak ciklično javljaju krize, već je bio sistem u permanentnoj krizi. Društvo koje sistemski suspenduje osnovne ljudske slobode i prava nužno generiše stalnu krizu koja ne mora biti vidljiva usled raznih načina prikrivanja. Siromaštvo i glad građana za robom široke potrošnje, u zemljama lagera, se nisu mogli sasvim ukloniti propagandom i proboji te krize su se videli u crnoj berzi roba i novca. Želja za

* ikovacevic@sbb.rs

napuštanjem „socijalističkog raja” gušena je mitraljezima na berlinskom zidu, a svi nekadašnji načini bekstva su muzealizovani u današnjem muzeju posvećenom uspešnim i neuspešnim bekstvima iz komunističke Istočne Nemačke pod nazivom „Checkpoint Charlie Museum”. Vojne parade i parole u novinama i na televiziji nisu mogle da eliminišu suštinsku krizu socijalističkog sistema već samo da je sklone sa pozornice dirigovane javnosti.

Poredak koji je u sukobu sa osnovnim ljudskim pravima i realnim potrebama ljudi je svoj opstanak bazirao na izgradnji celovitog mitskog sistema kojim je trebalo sakriti bazične kontrarnosti realnog života i ljudskih želja, sa jedne strane, ali i kontrarnosti između stvarnosti i obećanih, proklamovanih ideja u okviru društvene teorije (Stojanović 1967).

Istorijski uslovi formiranja mitskog sistema jugoslovenskog socijalizma

Cilj ovog rada je da „popiše” glavne mitske sisteme jugoslovenskog socijalizma i da takav inventar preporuči za detaljna proučavanja¹. Mapiranje i razmatranje mitskih sistema socijalizma mora poći od konkretnih društvenih oblika socijalizma s obzirom na to da različite forme društava koja su se nazivale socijalističkim uslovljavaju različite mitske klasterne. U ovom radu ćemo se baviti mitskim sistemima jugoslovenskog socijalizma i stoga je neophodno u najkraćim crtama opisati specifikum jugoslovenskog socijalizma u odnosu na daleko rašireniji model prisutan u Sovjetskom Savezu i satelitskim zemljama.

Istorijski posmatrano socijalizam je u Jugoslavi uveden po sovjetskom modelu koji je uspostavljen po završetku Drugog svetskog rata. Razlaz jugoslovenske komunističke nomenklature sa Sovjetskim Savezom i Staljinom 1948. godine doveo je, u prvom trenutku, do još snažnije primene sovjetskog modela², da bi već početkom 1950-ih godina taj sistem bio polako napuštan kroz traganja za alternativnim socijalizmom. Tokom te decenije građen je teorijski i pravni okvir³ za jugoslovenski socijalistički sistem zasnovan na napuštanju komand-

1 O pojedinim mitovima razvijanim tokom perioda socijalizma u Jugoslaviji već postoji obilna literatura brojnih autora na koju se oslanja ovaj rad (Kosta Nikolić, Vjekoslav Perica, Ivana Lučić Todosić, Nemanja Zvijer, Marija Krstić i drugi). Mogući spisak socijalističkih mitova daje Despotović: mit o proletarijatu, mit o komunističkoj partiji, mit o heroju socijalističkog rada, mit o proleterskoj državi, mit o socijalizmu kao svetskom poretku, mit o partijskom vođi, mit o najpravednijem i najboljem društvenom poretku, mit o bezgrešnosti političkog vođstva, mit o opštoj političkoj i klasnoj emancipaciji, mit o razotuđenju, mit o preskakanju društvenih epoha, mit o generalnom štrajku, mit o boljoj budućnosti itd. (Despotović 2010, 8–9.)

2 Ideja te još čvršće primene sovjetskog modela je bila da se „pokaže Staljinu” da jugoslovenski komunisti nisu odstupili sa pravog puta.

3 *Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva* koji je započeo proces razgradnje sovjetskog sistema donet je 1950. godine.

ne ekonomije sovjetskog tipa. Umesto države kao jedinog subjekta privrednog života u Jugoslaviji je razvijen sistem razuđenih privrednih aktera, posebno u oblasti proizvoda roba široke potrošnje, koji su stupali na tržište. Kao odgovor na prvu krizu generisanu novim ekonomskim sistemom koja se ogledala u velikoj nezaposlenosti jugoslovensko komunističko rukovodstvo se odlučilo na korak koji je društvo definitivno učinilo različitim u odnosu na sovjetski lager, na davanje poptune slobode kretanja uključujući i napuštanje zemlje. Svi građani su dobili pasoše za neograničeno i sasvim slobodno putovanja, a veliki broj, skoro milion ljudi, je to iskoristio da ode na rad u zemlje zapadne Evrope. Politički sistem Jugoslavije je sve vreme socijalizma ostao jednopartijski i od sovjetskog se razlikovao daleko više nominalistički nego stvarno.

Partizanski mitski sistem generisan u Drugom svetskom ratu

Tokom komunističke vlasti u Jugoslaviji sve vreme je na snazi bio jedan mitski sistem generisan tokom Drugog svetskog rata i u periodu neposredno po njegovom završetku. Taj mitski sistem je kao esenciju imao formulu po kojoj je „pod vođstvom druga Tita izvojevana pobeda narodnooslobodilačke borbe u kojoj je iskovano bratsvo-jedinstvo”. U ovoj fomuli su sadržane tri komponente mitskog sistema: mitski podsistem o velikom vođi Josipu Brozu Titu, zatim drugi podsistem o herojskoj narodnooslobodičakoj brobi i treći o bratstvu jedinstvu naroda i narodnosti Jugoslavije stvorenom u ratu.

1. Mitovi o Josipu Brozu

Mitizacija Josipa Broza Tita započeta za vreme rata dobila je ideološke i institucionlne okvire već u prvim godinama socijalizma (K.Nikolić 2004, 2005). Mitski prikazi Tita su se protegli i u dalju prošlost, pre Drugog svetskog rata kako kroz oficijelne istorije partije (Morača et oth. 1977: Istorija saveza komunista Jugoslavije 1985), tako i kroz dečiju literaturu u kojoj je mitizovano Titovo detinjstvo (Bevk 1961). Kao opšta mesta opisa kulta Josipa Broza mogu se navesti proslava njegovog rođendana, eufemistički nazvanog „Dan mladosti”, sa nošenjem „Titove štafete” kroz

Frano Kršinić, Spomenik Josipu Brozu Titu, 1962, Užice (foto: Jugoslavija: spomenici revoluciji, SUBNOR Jugoslavije, Beograd; Svjetlost, Sarajevo 1968)

Spomenik Josipu Brozu u Užicu

celu Jugoslaviju, zatim prvo, dvostruko, pa potom i trostruko proglašenje Tita za narodnog heroja ili celogodišnja poslava „Titovih i naših jubileja” koje je trajala celu 1977. godinu, a povodom 85 godina života Josipa Broza i 40 godina od njegovog dolaska na čelo partije. Evolucija i ekspanzija mitova o Titu (Nikolić 2013, 2017; Šljukić 2010; Lazarević Radak 2020) ospoljena u kultu Josipa Broza trajala je do pred sam kraj socijalizma u Jugoslaviji (K.Nikolić 2011), čak i u trenucima u kojima je raspad socijalizma bio vidljiv mit o Titu i njegov kult su služili u političkoj borbi frakcija komunističke partije⁴

2. Mitovi o narodnoslobodilačkoj borbi

Mitizacija i herojizacija partizanskog ratovanja je bio temelj na kome je komunistička vlast gradila svoj legitimitet. U tom poslu su bili angažovani pisci školskih udžbenika tvorci udvoričke književnosti (Arsić Ivkov 1988, 2005) i stripova za decu, istorijska „nauka” koja je iskrivljavala istinu i prećutkivala mnoge događaje iz drugog svetskog rata, igrani filmovi (Zvijer 2011), zatim razne proslave kao što su proslava dana ustanka⁵, dana odluke da se podigne ustanak⁶, dana oslobođenja svakog grada i sela, do Dana pobeđe. Pragmatizam komunističkog „antifašizma” nije sprečio da se u sklopu kasnije mitizacije NOB-a oduzme antifašistički karakter onima koji su vojne formacije napravili neposredno po okončanju poraza u Aprilskom ratu. Ističući kolaboracionizam svojih protivnika u građanskom ratu sakrivani su sopstveni pregovori i planovi koji su pravljani sa nemačkom oružanom silom (Leković 1985).

Već tokom rata, a zakonski neosredno posle institucionalizovan je orden narodnog heroja koji je trebalo da ukaže na heroizam partizanskog ratovanja (Perica 2010; Lučić Todosić 2015, 2019).

3. Mitovi o bratstvu-jedinstvu

Mit o bratstvu-jedinstvu (Gabelić 1957; Nikolovski 1979; Čubrilo 1979) je imao dve komponente: istorijsku i savremenu. Istorijska komponenta je sadržana u mitskom postulatima o tome kako je bratstvo jedinstvo iskovanu u narodno-

4 U političkom obračunu Slobodana Miloševića sa Ivanom Stambolićem u okviru Saveza komunista Srbije 1987. godine kao jaka optužba protiv Stambolića je korišćeno to što nije „branio lik i delo druga Tita”. Neposredno po uspostavljanju Miloševićeve dominacije u Srbiji dogodio se preokret u odnosu prema Titu i kao vrh preokreta u listu *Duga* je objavljen feljton o 16 Titovih žene i šesanaestoro dece kojim je stavljena tačka na Titov kult.

5 Danom ustanka protiv nemačkog okupatora proglašen je 7 juli kada je na seoskom vašaru komunistički aktivista ubio srpskog žandara daleko od bilo kakve nemačke vojne jedinice.

6 Dan kada je komunistička partija donela odluku da se oružano suprostavi nemačkoj okupaciji (4. juli tzv. Dan borca) je skor tri meseca posle nemačkog napada na Jugoslaviju i brze okupacije. Do napada Nemačke na Sovjetski savez 22. juna 1941. godine komunisti su se držali pakta Hitler-Staljin.

Kasarna JNA u Mostaru

oslobodilačkoj borbi. Taj postulat je potvrđivan repetitivnim veličanjem nekih situacija iz ratnog perioda kao što je npr. pogibija Bora Vukmirovića i Ramiza Sadikua, kasnije proglašeni za narodne heroje, koji su 1943. godine mučeni od strane fašističke policije i posle toga zajedno strijeljani i za koje se u mitologije bratstva jedinstva navodilo da su streljani zagrljeni, jer su odbili da se razdvoje (M. Nikolić 1974). Mitološki simbolišući bratstvo– jedinstvo neke institucije su nosile naziv „Boro i Ramiz” kao npr. sportski centar u Prištini.

Savremena komponenta mita o bratstvu jedinstvu se sastojala u tvrdnji da je njime „rešeno nacionalno pitanje”, „suzbijeni svi nacionalizmi” i da ga treba „čuvati kao zenicu oka”. (K. Nikolić 2017 62). Kao i u mnogim mitskim sistemima bilo je neophodno pomiriti ono što „jeste” sa onim što „treba” pa je bratstvo-jedinstvo bilo istovremeno i nešto ostvareno, realno i postojeće, ali i nešto na čemu treba stalno raditi u cilju održanja i učvršćivanja.

Import sovjetskog mitološkog sistema od 1945 do razlaza sa SSSR-om

Sovjetski mitološki sistem je bio sastavni deo ideologije Komunističke partije Jugoslavije još pre Drugog stveskog rata. Taj mitološki sistem je dobio puni zalet i snagu uspostavljanjem komunističke vlasti u Jugoslaviji 1944–45. Dve komponente sovjetskog mitološkog sistema iz predratnog perioda mit o proletarijatu i mit o Staljinu su tokom rata i neposredno posle dopunjeni mitom o nepobedivoj Crvenoj armiji.

1) Mit o proletarijatu

Mit o ulozi proletarijata u svetskoj istoriji potiče iz samih osnova marksizma, iz spisa Karla Marksa i Fridriha Engelsa. Marksističko shvatanje istorije, kao permanentne klasne borbe, je kraj istorije videlo u proleterskoj revoluciji kojom radnička klasa preuzimajući vlast vrši samooslobađanje ali i oslobađanje celog društva. Radnici, obogotvoreni heroji čovečanstva, su mitologizovani kao u političkom diskursu tako i u likovnim prikazima. Bez obzira na slabo razvijenu industriju u Jugoslaviji, pa samim tim i na malobrojno radništvo, partizanske jedinice za vreme rata su nazivane proleterskim i stoga prikazivane kao najelitnije vojne formacije NOV i POJ. Mit o proletarijatu je bio dejstven utoliko što se proklamovala industrijalizacija u zemlji koja je bila dominantno seljačka ne bi li se što je brže moguće stvorio proletarijat u čije ime bi se potom sprovodila diktatura proletarijata kao realizacija marksizma. Situacija u kojoj postoji diktatura proletarijata bez značajnog učešća radnika u demografskoj strukturi je ponavljala sliku Rusije posle uspostavljanja komunističke vlasti, pa su i ospoljenja mitologije bila po sovjestkom modelu i sastojala se iz imperativa brze industrijalizacije.

U Sovjetskom savezu je jedno od ospoljavanja mita o proletarijatu bilo u stahanovskom pokretu nazvanom po rudaru Stahanovu koji „oborio svetski rekord” u kovanju uglja (Siegelbaum 1988; Davies and Khleybyuk 2002). Jugoslovenski odgovor na stahanovski pokret se sastojao iz kompetitivnog podražavanja pa je rekord Stahanova je 1949 „potukao” rudar Alija Sirotanović⁷.

2) Mit o Staljinu

Od početka vladavine Josifa Visarionovića Staljina u SSSR-u Komunistička partija Jugoslavije je gradila njegov kult. Staljin je, u vizuri KPJ, bio nepograšivi vođa „jedine zemlje socijalizma” i „četvrti klasik marksizma” uz Marksa, Engelsa i Lenjina. Mit o velikom i mudrom vođi sovjetskog⁸, ali i svetskog, proletarijata je uspostavljanjem komunističke vlasti u Jugoslaviji je dobio realizaciju u stavovima partije iskazanim u tadašnjim medijima kao i u svečanostima i manifestacijama održanim u periodu od karaja Drugog svetskog rata do sukoba sa Informbiroom. Paralelna izgradnja mitova o Titu i Staljinu je zahtevala uspostavljanje logičkog odnosa koji će biti jasni konzumentima mitova.

U kratkom periodu dvovlašća dva mita o vođi nije definitivno uspostavljen ni hijerarhijski ni egalitarni odnos dveju ličnosti. Sukobom koji je započeo u

7 Manji mitski kompleks oko Alije Sirotanovića se javlja u štampi povom raznih godišnjica kao što su godišnjica njegovog obaranja rekorda ili godišnji smrti i sastoji se iz „njegovog zahteva Titu da dobije veću lopatu” naspram činjenice da je rudario bušilicom ili njegov izbor „fiće” kada mu je Tito nudio da izabere automobil koji hoće. Npr. list „Alo” od 5.2.2022.

8 Bogati prikaz vizuelizacije Staljinovog kulta u SSSR-u se može naći u knjizi Jana Plampera (Plamper 2012).

Prvomajska parada u Beogradu 1946. godine

proleće 1948 godine je u Jugoslaviji okončana izgradnja Staljinovog kulta i uspostavljeno mitološko jedinstvo.

3) *Mit o nepobedivoj Crvenoj armiji*

Mitologizacija Sovjetskog Saveza u prvim godinama posle Drugog svet-skog rata je osim mita o Staljinu sadržala i mit o nepobedivoj Crvenoj armiji. Oružane snage Sovjetskog saveza su predstavljane kao pobednik u ratovima neposredno posle komunističke revolucije 1917. godine i, posebno, u Dru-gom svetskom ratu sa zauzimanjem Berlina i postavljanjem crvene zastave na Rajhstag⁹. Uloga Crvene armije protiv Nemaca na teritoriji Jugoslavije je bila okosnica mitologizacije Crvene armije, ali se i tu javila logička kontradikcije između velike pobeđe partizana i učešća Crvene armije u toj pobeđi posebno u zauzimanju Beograda. Sukob sa Informbiroom je marginalizovao kult Crvene armije i sveo ga na beogradske rituale povodom proklamovanog dana oslobo-đenja Beograda 20. oktobra, koji su se sastojali iz polaganja venaca na groblje sovjetskih vojnika.

Mitološki sistem socijalističke Jugoslavije

Izgradnja različitosti u odnosu na sovjetski sistem išla je u nekoliko pra-va. Na društvenom i ekonomskom planu građene su teorija i praksa „sa-moupravljanja”. Na spoljno političkom planu posle inkliniranja zapadnim sa-

9 Neuspesi, porazi i velike ljudske žrtve Crvene armije od male finske vojske u agresiji SSSR-a na Finsku (Zimski rat 1939 i 1940) su bili „izbrisani” iz istorije.

vezima kroz uspostavljanje Balkanskog pakta kao vojno-odbrambenog saveza 1954. godine, a po ponovnom uspostavljanju saradnje sa novim sovjetskim rukovodstvom i prestanku opasnosti od SSSR-a, započelo je traganje za novom spoljnom politikom. Posle više bilateralnih i multilateralnih sastanaka sa liderima „trećeg sveta” 1961. godine u Beogradu je osnovan pokret nesvrstanih. Time je „nesvrstavanje” postalo osnov spoljne politike Jugoslavije. Na vojno planu prestankom opasnosti od SSSR-a Balkanski savez je pao u zaborav i nestao iz zvaničnog diskursa, da bi započela izgranja sistema „opštenarodne odbrane” kao dominantne ideološke podloge razvoja oružanih snaga Jugoslavije. Na taj način je tokom nešto više od jedne decenije izgrađen celovim sistem čija je mitizacija dovela do tročlane mitske struktura koju su sačinjavali „mit o samoupravljanju”, „mit o opštenarodnoj odbrani” i „mit o nesvrstavanju”.

U odnosu na sovjetski mitski sistem koji je importovan u periodu 1945–1948 novi mitovi uglavnom vrše supstituciju sovjetskih. Već je ukazano da odnos kultova Tita i Staljina nije bio preciziran ni kao subordinacija ni kao ravnopravnost pa je raskidom sa Staljinom ukinuta realna podloga sukoba kultova i Titov kult i mitski sistem vezan za „lik i delo druga Tita” se nesmetano razvijao do metastaziranja poslednjih godina Titovog života i neposredno posle smrti. I drugi elementi importovanih sovjetskih mitova su supstituisani. Tako je mit o proletarijatu je zamenjen mitom o samoupravljanju i radniku-samoupravljaču, a mit o nepobedivoj Crvenoj armiji mitom o, takođe nepobedivom. narodu, koji učestvuje u opštenarodnoj odbrani. Mit o neraskidivom prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom je napušten, ali je tek stvaranjem pokreta nesvrstanih 1961, u Beogradu supstituisan novim mitom, mitom o nesvrstavanju.

1) Mit o samoupravljanju

Izgradnja sistema samoupravljanju i njegova mitizacija odigrali su se u suprotnosti sa sovjetskim sistemom komandne ekonomije u kojoj je država glavni ekonomski subjekt koji privrednu delatnost obavlja kroz petogodišnje planove. Realna razlika u ekonomskom poslovanju u kome postoji pluralitet privrednih organizacija koje samostalno istupaju na tržište, pa i u konkurentne odnose, nije bila u fokusu mitizacije za razliku od relativno nefunkcionlnog procesa upravljanja („radničko samoupravljanje”) koji nametnut i u one sektora života u kojima je sasvim disfunkcionalan (zdravstvo, prosveta, državna uprava itd.). Mitski sistem je apostrofirao proces odlučivanja u radnoj organizaciji kao „najsavršeniji” način upravljanja ekonomskim subjektima, i to kao „oslobađanje radnika” od surove eksploatacije od strane kapitalista u društvima privatnog preduzetništva i kapitala, ali i od eksploatacije od strane političke klase koja upravlja državom u sistemu „realnog socijalizma”. Tako je samoupravljanje (Cvjetičanin 1969; Aleksić 1976; Kurteši 1977; Miljković 1980; Vidojević 1981; Muhić 1981; Ribičić 1982; Grujić 1983) postalo, bez ostatka, najbolji društveni sistem u istoriji. U tom komparativnom trijumfu je stalno izbegavano prede-

Spomen ploča uvođenju samoupravljanja

nje sa najslabijim načinom upravljanja privrednom jedinicom, poređenje, sa radničkim akcionarstvom. Komunističko nasleđe, koje se sastoji u apsolutnom negiranju svojine, nije moglo da prihvati vlasništvo pa čak i kada je trebalo proleteru da postanu vlasnici sredstava za proizvodnju. Nerazvijenost radničkog akcionarstva i nepostojanje društva u kom bi bilo okosnica ekonomije su olakšali mitizaciju samoupravljanja kao „najsavršenijeg” društvenog uređenja.

2) *Mit o opštenarodnoj odbrani*

I pre zvaničnog završetka Drugog svetskog rata novouspostavljena komunistička vlast u Jugoslaviji je sklopila ugovor sa Sovjetskim Savezom. U Moskvi 11 aprila 1945. Tito je potpisao „Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije”. Taj ugovor je bio pravni osnov za predviđenu integraciju Jugoslavije u zajednicu država koje je zauzela sovjetska vojska. Mitska realizacija međudržavnog ugovora se odnosila na privrednu i vojnu saradnju koja će obezbediti Jugoslaviji veliki napredak i sigurnu zaštitu od mogućih neprijatelja. Politički razlaz sa Komunističkom partijom SSSR je doveo i do raskida ovog ugovora 1949. Takav ugovor bi, po dobro poznatom razvoju događaja u Istočnoj Evropi, doveo do članstva Jugoslavije u vojnom savezu do koga je došlo 1955. godine osnivanjem Varšavskog pakta pod skoro identičnim nazivom „ Sporazum o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći”.

Raskidom sa Sovjetskim Savezom mit o Crvenoj armiji je izgubio na značaju i pominjan je najčešće povodom dana oslobođenja Beograda i, samim tim, izostaje i svaka pomoć Crvene armije u slučaju neprijateljskog napada na Jugoslaviju. Nemajući vojno moćnog saveznika jugoslovenska teorija odbrane se nužno svela na „sopstvene snage”. Bez obzira na mitologizaciju Jugoslovenske

narodne armije kao četvrte, pete ili šeste oružane sile u Evropi, potencijalni napadači, vojni paktovi¹⁰, su brojčano moćniji i opremljeniji te bilo je neophodno „ojačati” odbranu. Iz mitologije patizanskog rata je pružen deo o o narodu koji stupa u vojne formacije NOV i POJ i začeta vojna doktrina zasnovana na naoružanom narodu (Simić 1982; Prelević 1983; Šešelj 1983), prvo nazvana „opštenarodna odbrana” a potom „opštenarodna odbrana i društvena samozastita”. Mitske predstave o nepobedivom narodu su bile ritualizovane kroz obrazovanje u srednjoj školi i na fakultetima, kurseve u radnim organizacijama i ustanovama i vežbe opštenarodne odbrane, kao i formiranjem i egzercijom Teritorijalne odbrane kao posebne oružane formacije.

3) Mit o nesvrstavanju

Prestankom konfrontacija sa Sovjetskim savezom utvrđenom na sastancima Tita i Hruščova prestala je i potreba za „balkanskim savezom koji se „iscurio” iz javnog diskursa ali i stvarne politike. U tom periodu jugoslovenska spoljna politika je nazivana „vanblokovska”, a posle prvih bilateralnih i multilateralnih sastanaka Tita sa liderima Trećeg sveta (Naser, Nehru, Sukarno, Nkrumah i drugi) su zemlje van blokova nazivane „neangažovane” da bi zbog nezgodne semantičke opozicije angažovane-neangažovane već na prvoj osnivačkoj konferenciji u Beogradu pokret nazvan „pokret nesvrstanih”.

Prva konferencija nesvrstanih zemalja 1961. godine u Beogradu

10 Vojna intervencija SSSR-a i stelitskih država u Čehoslovačkoj 1968. godine je ubrzala zaokruživanje koncepcije opštenarodne odbrane usled mogućnosti sovjetske agresije na Jugoslaviju. Sličnom obrascu je u Rumuniji pribegao i Nikolaje Čaušesku formiranjem „nacionalne garde” kao brane mogućem sovjetskom upadu u Rumuniju. Opštenarodne odbrana je u Jugoslaviji kao službena vojna doktrina proglašena 1969. godine donošenjem Zakona o narodnoj odbrani („Službeni list SFRJ”, broj 8/1969 od 19. 02. 1969. godine)

Mitski karakter „nesvrstanosti” se ogledao u unutrašnjoj nemogućnosti bilo kakvog upita o menama politike pokreta kao i prikrivanje sukoba unutar pokreta čijim obeladanjivanjem bi se dovela u pitanje „vodeća uloga druga Tita”, koja je bila temeljno ugrožena posebno na konferenciji održanoj na Kubi. Pokret i danas formalno postoji, a zemlje naslednice SFRJ su istupile ili izbačene, pa tako Srbija danas ima status posmatrača. Mitologija nesvrstavanja (Krstić 2009) učvršćivana je integracijom sa bazičnim mitom o Titu tačnije sa njegovom „osnivačkom i vodećom” ulogom u pokretu nesvrstanih, a imala je mitsku poveznicu i sa mitom o opštenarodnoj odbrani koja je proizilazila iz nepripadanja vojnim blokovima.

Sudbina jugoslovenskih mitova

Svi navedeni mitovi, koji su obeležavali pojedine periode u istoriji komunističke vlasti u Jugoslaviji ili čak trajali od početka do kraja, su se raspali prestankom komunističkog režima u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije.

Ratna mitologija „veličanstvene partizanske borbe” je svedena na istorijski dokazive činjenice uz otkrivanje mnogih skrivanih događaja kao što su pomenuti Martovski pregovori ili masovna streljanja u toku i posle rata koja su vršili komunističke oružane formacije. Takođe je nasuprot tumačenjima koja su bila suprotna priznatim činjenicama („početak ustanka protiv nemačkog okupatora” 7 jula 1941. godine) data sasvim drugačija ocena tog događaja. Titov kult je rušen već krajem 1990-ih da bi poslednji elementi (npr. nazivi ulica i trgova, kao i spomenici) bili uklonjeni početkom poslednje decenije 20. veka. Rušenje mita o bratstvu jedinstvu započeto je u predigramima, a surovo dovršeno u samim ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. U tim ratovima su učestvovali baš oni koje je „spajalo” bratstvo i jedinstvo.

Sovjetski mitski import paket je prestao da postoji razlazom sa SSSR-om i taj razlaz je učvršćen postupkom prema onima koji od tog sistema nisu hteli da odstupe (ostrakizam, suđenja, Goli otok). Odnos prema doprinosu Crvene armije u preuzimanju vlasti se kretao ka jubilejskom pominjanju kojim se ne umanjuje uloga partizanskih jedinica. Mit o proletarijatu je bazični komunistički mit i on jeste formom bio deo sovjetskog importa, ali je njegova suštinska komunistička priroda učinila da opstane, transformisam kroz kompleks mitova o samoupravljanju.

Jugoslovenski mitski trolist – samoupravljanje, opštenarodna odbrana i nesvrstavanje – je delimično erodiran krajem 1980-ih godina da bi nestao u poslednjoj deceniji dvadestog veka. Bez obzira što je „društvena svojina” opstala u Ustavu iz 1990. godine njeno ospoljenje kroz samoupravnu praksu je zakonski nestalo. Opštenarodna odbrana je kao koncept nestala već u ratovima na tlu biše Jugoslavije da bi npr. u Srbiji bila zamenjena sasvim drugačijom vojnom doktrinom profesionalne vojske. Izbacivanje iz pokreta nesvrstanosti je ukinulo

svaki mitski odnos prema njemu pa su i neki pokušaji njegovog oživljavanja u BiH i Srbiji nesupezni ili prolazni.

Radost i suze koje je izazivala neupitna vera u ove mitove se nisu pokazali garantom njihove trajnosti, već samo potvrđuju njihovu mistku suštinu.

Literatura

- Aleksić, Rade. 1976. *Socijalističko samoupravljanje i oslobađanje ličnosti*. Beograd: Delta pres.
- Arsić Ivkov, Marinko. 1988. *Antologija srpske udvoričke poezije*. Beograd: Panpublik.
- Arsić Ivkov, Marinko. 2005. Doprinos srpskih pesnika deifikacije Josipa Broza. *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*. 1. 109–114.
- Bevk, Franc. 1961. *Priče o Titu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Cvjetičanin, Veljko. 1969. *Samoupravljanje kao suština diktature proletarijata*. Zagreb: Naše teme.
- Čubrilo, Đorđe. (ur.) 1979. *Bratstvo i jedinstvo, garancija bolje budućnosti*. Zagreb: Gradski odbor SUBNOR-a Zagreba.
- Davies, R.W. & Khlevbyuk, Oleg. 2002. Stakhanovism and a Soviet Economy, *Europe-Asia Studies*. 54 (2) 867–903.
- Despotović, Ljubiša. 2010. Politički mitovi socijalizma od komunizma do boljševizma u Despotović et oth. (ur) *Mitovi epohe socijalizma*. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje i Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.
- Gabelić, Andro. 1957. *Bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije i naša nacionalna politika*. Beograd: Rad.
- Grujić, Ratibor. 1988. *Radničko samoupravljanje – istorijska alternativa*. Novi Sad: Dnevnik.
- Istorija Saveza komunista Jugoslavije*. 1985. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, Naroda knjiga, Rad
- Krstić, Marija, 2009, Nesvrstanost na strukturalistki način. *Etnološke sveske*. 14. 17–41.
- Kurteši, Ilijaz. 1977. *Самоуправљање-основа нашеј друштвено-јолиитичкој сисџеме*. Приштина: Јединство.
- Lazarević Radak, Sanja. 2020. Tito kao folklorni junak: mitopolitika tranzicije i konstruisanja političkog trikstera. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 68 (1). 199-220.
- Leković, Mišo. 1985. *Martovski pregovori*. Beograd: Narodna knjiga.
- Lučić-Todosić, Ivana. 2015. Genealogija 'narodnog heroja', određivanje okvira za istraživanje herojskog lika unutar kategorija 'zvanja' i 'ordena' kao koda vremena. *Antropologija*. 15(3) 139–155.
- Lučić-Todosić, Ivana. 2019. Heroizam u likovima Narodnih heroja: potrošeni simbolički kapital naroda Jugoslavije? *Etnoantropološki problemi* 14(4) 1221–1246.
- Miljković, Dragutin. 1980. *Samoupravljanje – proces oslobađanja radnika*. Subotica: Radnički univerzitet „Veljko Vlahović“.
- Morača, Pero, Bilandžić, Dušan i Stojanović, Stanislav. 1977. *Istorija Saveza komunista. Kratak pregled*. Beograd: Rad.
- Muhić, Fuad. 1981. *Socijalističko samoupravljanje i „desna“ i „lijeva“ alternative*. Beograd: Borba.

- Nikolić, Kosta. 2004. „*Њеїова дела ѓраведна су ѓоїуїї дела некої боїа*”: *їрїлої їроучавању развоја кулїїа Јосїїа Броза Тїїїа у раној фази*. Шабац: Народни Музеј.
- Nikolić, Kosta. 2005. Mit o Titu. „Što je više kleveta i laži Tito nam je miliji i draži”: prilog istoriji stvaranja Titovog kulta u vreme jugoslovensko-sovjetskog sukoba 1948–1949. *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*. 3(1) 7–31.
- Nikolić, Kosta. 2011. „I POSLE TITA – TITO”. Održavanje i rušenje Titovog kulta u Srbiji 1980–1990. u: *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije i Arhiv Jugoslavije. 760–778.
- Nikolić, Kosta. 2013. Kult Josipa Broza – Titoizam. u *Tito i Srbi Тїїїоузїам, [Књ. 1]. Злоћїнац на ћелу колоне*. Beograd: Catena Mundi. 177–216.
- Nikolić, Kosta. 2017. Komunizam i religija: istorijsko-antropološki ogled. *Etnoantropološki problemi*. 12(1). 63–67.
- Nikolić, Miodrag. 1974. *Boro Vukmirović i Ramiz Sadiku: vesnici kosovskih svitanja*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Nikolovski, Blažo. 1979. *Ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti u našem federativnom sistemu*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Perica, Vjekoslav. 2010 Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma u u Despotović et oth. (ur) *Mitovi epohe socijalizma*. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje i Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.
- Plamper, Jan. 2012. *The Stalin Cult. A Stidy in Akchemy of Power*. New Haven-London: Yale Univeristy Press.
- Prelević, Miloš. 1983. *Naoružani narod: teorija i praksa*. Beograd: Poslovna politika.
- Ribičić, Ciril. 1982. *Samoupravljanje – naša moć*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Simić, Desimir. 1982. *Naoružani narod kao sistem organiziranja odbrane zajednice. Politička revija*. 19(1–2) 41–60.
- Siegelbaum, Lewis H. 1988. *Stakhanovism and the politics of productivity in the USSR, 1935–1941*. Cambrdidge University Press.
- Stojanović, Svetozar. 1967. *Između ideala i stvarnosti*. Beograd: Prosveta.
- Šešelj, Vojislav. 1983. *Marksistički koncept naoružanog naroda*. Beograd: Književne novine.
- Šljukić, Srđan. 2010. Mit o izabranosti: komunizam u Jugoslaviji u Despotović et oth. (ur) *Mitovi epohe socijalizma* Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje i Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije, 37–42 i 55–59.
- Vidojević, Zoran. 1981. *Samoupravljanje, delo radničke klase*. Beograd: Mladost..
- Zvijer, Nemanja– 2011 *Идеолоїија филмске слике: соціолошкїа анализа їарїїїизанскої раїїної сїекїїакла*. Beograd: Филозофски факултет.

Primljeno: 25.10.2022.

Odobreno: 10.11.2022.

Ivan Kovačević

Prolegomenon to the Examination of Mythical System of Socialism

Abstract: In this paper we will deal with the mythical systems of Yugoslav socialism.

The myths about the socialist Yugoslavia will be located in three time periods. First, there are myths which came about during the Second World War: myth about Josip Broz Tito, myth of heroic national liberation, and myth about Yugoslav brotherhood-unity. These myths have persisted during the communist era in Yugoslavia. In the period directly after the Second World War, the strong Soviet influence resulted in the import, or establishment of a corresponding mythical system which included the myth about the proletariat, myth about Stalin and myth about the invincible Red army. Termination of the relationship with USSR in 1948, led to the decomposition of the system, or rather its transformation into a new mythical structure which consisted of the myth about self-management, myths about the national defense and myth of non-alignment.

Key words: socialism, myths, Yugoslavia, self-management, national defense, non-alignment.